

OAMENI UITAȚI

Elena Miklósik

Printr-o donație generoasă¹ în anul 1995 a intrat în colecția secției de artă a Muzeului Banatului - alături de câteva medalii și distincții² - o frumoasă fotografie veche și un portret de mari dimensiuni, executat în ulei pe pânză. Fotografia³ destul de prăfuită, marcată de urme brune de umezeală poartă semnătura renumitului fotograf Kossak József din Timișoara și ni-l înfățișează pe tânărul Árpád Mühle alături de soția sa, iar portretul, semnat de pictorul timișorean Ferenczy József, ni-l prezintă pe tatăl tânărului, pe Wilhelm Mühle. Atât fotografia cât și pictura datează din preajma anului 1900, oricum dinaintea anului 1908.

Cine sunt toți acești oameni astăzi uitați?

Timp de mai bine de patru decenii fiecare dintre ei a fost foarte cunoscut în orașul Timișoara și nu numai.

Născut în anul 1855 la Bocșa - Germană, în sudul Banatului, Kossák József/Josef s-a angajat la o vârstă foarte tânără (în 1866) în atelierul de foto al unchiului său, Fridolin Hess din Lugoj, de unde amândoi s-au mutat în 1868 în atelierul acestuia în Timișoara. Tânărul în 1872 a lucrat la Viena (la firma Angerer și Löwy), în 1874 a plecat să studieze meseria la München de unde, după o scurtă perioadă, a revenit la Szeged. Aici a activat deja în calitate de conducător al atelierului fotografului L.Letzter. După marea inundație din Szeged s-a reîntors în Timișoara⁵ și la început a continuat să lucreze ca partener al unchiului său, Fridolin Hess⁶, iar apoi (tot în 1879) a închiriat de la acesta atelierul din Cetate, aflat în zona de promenadă învecinată clădirii arsenalului (Castelul Huniade, azi clădirea Muzeului Banatului) (Fig.1)

Fig.1

una dintre cele mai căutate din zonă.⁸ În anul 1887 a deschis o filială importantă în orașul Becicherecul Mare /Zdrenjanin) (Fig.2), în 1889 la Arad, în 1898 s-a extins spre Băile Buziaș și în 1899 i-a apărut o filială chiar și la Budapesta.

Fig.2

Om inteligent, modest, deosebit de agreabil și corect în relațiile de afaceri, Kossák în curând a atras un public stabil, pretențios, provenit în majoritate din rândul burgheziei de mijloc. Datorită acestuia și-a putut permite să cumpere în anul 1885 renumitul atelier Danilovits din piața Sfântu Gheorghe din Timișoara⁷ unde și-a instalat pentru un timp și domiciliul. Afacerile sale prospere însă, în curând i-au oferit posibilitatea să achiziționeze o casă în zona de dincolo de zidurile orașului, în Maiere (cartier numit la sfârșitul secolului Elisabetin). Firma Kossák, în ciuda concurenței destul de puternice, a rămas

Chiar dacă a călătorit deosebit de mult, majoritatea timpului și-a petrecut-o la Timișoara, în casa din Elisabetin, unde s-a dedicat îngrijirii florilor transformându-și casa într-un Paradis admirat de concetățeni. Cu ocazia unei călătorii la Reșița (voia să facă personal câteva fotografii vestitelor STEG) sărind dintr-o drezină s-a accidentat și a pierdut un picior. Dar fotograful îndrăgostit de frumusețile naturii n-a putut fi ținut locului sau redus la perimetrul casei ori al atelierului, nici de acum înainte. Astfel, putea fi întâlnit în provincie, în capitală, la marile evenimente ale urbei sau ale regiunii.

În anul 1891 s-a organizat la Timișoara expoziția industrial - agrară din zona de sud a Ungariei. Evenimentul a fost așteptat de toți producătorii regiunii. Orașul a luat parte activ la organizarea lui oferind generos un teren întins pentru desfășurare: dincolo de râul Bega, între parcurile cartierului Fabric și până la linia de cale ferată Baziaș⁹ din cartierul Iozefin. Pentru perioada iulie - septembrie s-au ridicat 92 de pavilioane în care s-a expus majoritatea produselor obținute în Banat alături de cea a câtorva firme invitate din alte regiuni. Noaptea expoziția s-a iluminat cu curent electric, iar ziua ochii vizitatorilor au fost încântați de fântâna "săritoare" la înălțime de peste 7 metri, de parcurile și de aranjamentele florale ale renumiților grădinari ai Timișorii: Niemetz, Agáts și - cu precădere - Mühle.

În stânga pavilionului expozițional al tipografilor spațiul a fost ocupat de fotografii veniți din toate părțile imperiului. "Fotografiile lor excelente strălucesc alături de expoziția lui Kossák József"¹¹ nota reporterul de atunci. Cu câteva zile înainte de deschiderea oficială ziarele au anunțat deja că: "Fotografurile Kossák József va produce imaginea unor pavilioane ale expoziției; imaginile vor fi accesibile la prețuri moderate"¹². Pliantul ce conține o duzină de reproduceri ale imaginilor acestor construcții cu o viață efemeră într-adevăr a fost realizat și s-a vândut în formă de album - pliant, copertat elegant¹³ și constituie astăzi poate singurul document - foto fidel al marii demonstrații economice.

Atelierele lui Kossák utilizau mai multe forțe specializate (pictori, fotografi, retușieri, desenatoare de fundaluri, rameuri etc.) pentru a onora comenzile mereu crescânde. Aici au învățat meserie numeroși specialiști care ulterior și-au deschis ateliere proprii în

Timișoara¹⁴, Arad, Vrsac sau Biserica Albă. O reclamă¹⁵ din anul 1900 (Fig.3) anunța sortimentele produse de firmă orice fotografie de mărime naturală, platinotipii, aquarele, picturi în ulei - chiar după fotografii mai vechi - toate în execuție artistică. Se făceau fotografii după tablouri vechi ori pentru tablouri colective, fotografii de grup (se compunea/se aranja grupul în salonul executantului), imagini de clădiri, de peisaje sau ale unor obiecte de artă decorativă. Plăcile fotografice se numerotau, se arhivau și puteau fi folosite și după câțiva ani. După orele 6 seara se lucra la lumina electrică. Interesații puteau obține lămuriri și prin corespondență.

Fig.3

Alături de picturile în ulei pe pânză, la care predominau portretele (unele de mari dimensiuni), fotograful deosebit de activ prelucra și imaginile făcute chiar de el orașului său, Timișoara la sfârșitul secolului al XIX-lea, sau surprindea evenimentele de seamă din viața comunității. Activitatea ireproșabilă, simțul lui artistic și priceperea admirată de toți i-au adus recunoașterea meritelor sale în anul 1896, când regele Franz Iosef aflat în zonă cu ocazia manevrelor de toamnă, i-a conferit titlul de fotograf al Curții cezaro-regale.

Adevăratele produse artistice ale atelierului - salon Kossák au fost portretele. La el s-au perindat societățile și asociațiile cele mai cunoscute din regiune (cea a pompierilor, a amatorilor naturii,

renumita societate de tir etc.), frumusețile feminine ale ținutului, precum și “crema” societății din comitat. Din plăcutul salon de așteptare al atelierului situat în Piața Sfântu Gheorghe oaspeții au fost conduși în salonul de lucru mobilat cu piese adecvate imaginilor dorite, persoanele au fost aranjate în pozițiile cele mai favorabile sau cele mai familiare cerute... apoi s-au făcut expunerile. Fotografiile finite au fost completate cu laviurile propuse de șeful de atelier, de cele mai multe ori supravegheat însuși de maestrul Kossák: cu buchete de flori, balustrade și draperii, crenguțe înflorate, fragmente de arhitectură etc. În funcție de cerere s-au pregătit fotografii de salon (de cabinet) pentru a fi expuse în cerc intim, fotografii (sepia sau “pigment”) de dimensiuni puțin mai mari ale frumuseților vremii spre a fi aranjate în vitrinele orașului spre admirare, mici fotografii de carte de vizită sau chiar minuscule imagini montate în broșe, în ace de cravată sau în medalioanele purtate pe lăntișoarele de la gât. Majoritatea acestora au semnătura sau ștampila seacă a maestrului.

Atelierele au cunoscut decăderea datorită primului război mondial, deși fotografii au continuat activitatea sa și în anii care au urmat. A pierdut însă filialele îndepărtate, veniturile i-au scăzut și în curând s-a temut să nu piardă și atât de iubitul său cămin din zona vilelor.¹⁷ Deși încă în 2 ianuarie 1922 i-a mai apărut în Temesvárer Zeitung anunțul cu tot ceea ce oferă renumitul său atelier artistic de prim rang din Cetate, după o boală scurtă de două zile, la vârsta de numai 66 de ani, Kossák József s-a stins din viață. Însmormântarea sa a adunat în cortegiul funerar majoritatea familiilor de burghezi din oraș, consiliul de conducere al băncii, precum și fotografii aparținând “școlii Kossák”, pe acei care au lucrat și au învățat în “atelierele salonului de artă al maestrului”; orașul a pierdut un brav cetățean, un om harnic, simpatizat și apreciat de concetățeni.¹⁸

Sucesiunea dezbătută în ianuarie 1923 de Judecătoria de ocol Timișoara prezintă o situație încă bună pentru familie. Din activul succesiunii aflăm că fotografii au lăsat în urma sa două ateliere, cel principal din Timișoara și unul mai mic la Buziaș, mobile în valoare considerabilă precum și un imobil cu grădină având încă două locuri de casă în zona Elisabetin.¹⁹ Partea cea mai importantă a succesiunii îi revenea soției, Natalia Angerbauer, căsătorită Kossák, alături de

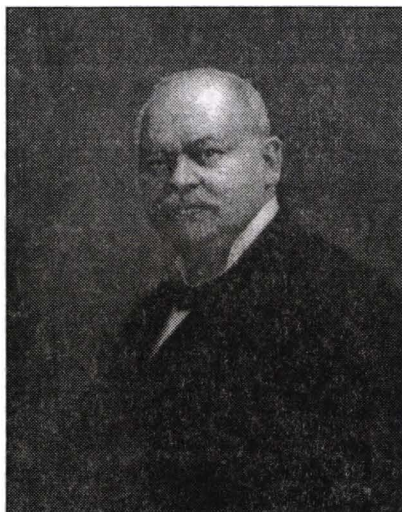

fiul lor Alexandru, domiciliat în Cleveland (America) și fiica lor, Aranka, soția doctorului Oskar Reiter, stabilită la Szeged.

Văduva a fost o femeie relativ tânără încă dacă apreciem vârsta după portretul făcut cu 10 ani în urmă de pictorul Oskar Nick. Artistul, azi necunoscut, ne-a lăsat imaginea ei și a maestrului fotograf Kossák prin două lucrări pictate în ulei în anul 1912 (Fig.4,5). Cele două portrete - pendant, lucrate în ulei pe pânză ne prezintă un cuplu blând, optimist, echilibrat: o femeie (mergând spre 40 de ani, elegantă, îmbrăcată după moda anilor '900 în costum roz-liliachiu dantelat și brodat, purtând câteva bijuterii, cu o bonetică de mătase peste părul ei roșu, întoarsă spre dreapta) și un bărbat (mai corpulent, cu față jovială, cărunt cu mustață albă și început de calviție, în costum negru și cămașă cu guler tare, îndreptând spre noi o privire atentă, scrutătoare)²⁰.

Fig.4

Fig.5

În ianuarie 1925 văduva s-a înregistrat ca unica proprietară a firmei, a încercat să continue afacerea începută de soțul ei. Atelierul însă niciodată nu și-a mai recăpătat strălucirea și faima obținută de cel care l-a înființat (Fig. 6,7,8)

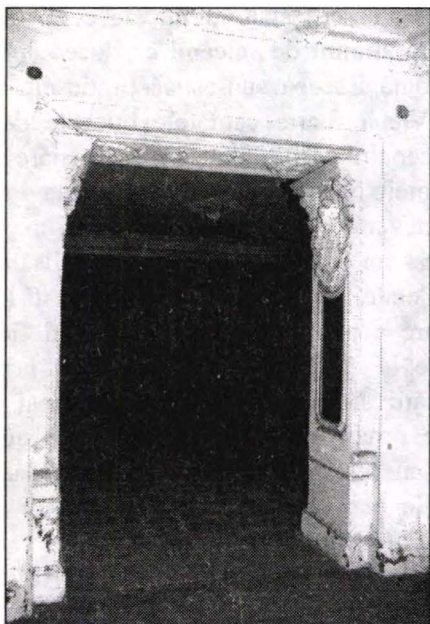

Fig. 6

Probabil nemărginita sa iubire față de natură și dragostea sa imensă pentru flori și grădini l-a apropiat pe maestrul fotograf de alte două personalități ale orașului, de Wilhelm apoi de Árpád Mühle.

Wilhelm Mühle, născut în Boemia la Kulm în anul 1844²¹ a străbătut o cale lungă marcată de muncă asiduă până a ajuns să posede o renumită firmă de grădinărit și de comerț cu semințele agricole în orașul de pe Bega. După o scurtă activitate în Sângeorgiu de Bega la lucrările funciare, în 1867 a ajuns în Timișoara la vestitele colonii ale lui Wenceslas Granz Niemetz. Fructificând aici cunoștințele de grădinar dobândite în Cehia și Germania s-a ridicat repede²² și a devenit colaboratorul, asociatul iar în anul 1869 ginerele lui Niemetz senior, căsătorindu-se cu fiica acestuia, Josefina.

Și-a deschis firma personală în anul 1876 când a pus bazele stabilimentului propriu din Zona Maierhöf (Elisabetin) și a magazinului ajuns vestit în scurt timp. “Întreprinderile” lui - grădinile de flori și plantațiile de trandafiri - întinse între piața Telekház (fosta piață

Fig. 7

Fig.8

Lahovari, azi N.Bălcescu) și grădinița de copii din Elisabetin, de-a lungul drumului străjuit de salcâmi ce ducea spre inima orașului, au exportat în toată Europa sud-estică produsele lor, dar și înspre Budapesta sau Viena foarte căutatele buchete de flori proaspete. Istoricii de la începutul secolului susțin că în mare parte este meritul lui, alături de firmele Niemetz și Agátsy (aceasta din cartierul Fabric) că Timișoara a devenit cunoscută ca “Erfurtul maghiar”, ca oraș al florilor²³. În acest an a cumpărat casa din Elisabetin și a deschis magazinul din Cetate, la începutul străzii Rezső (azi Alba Iulia)²⁴. El a fost cel care a pus la dispoziția orașului florile de sezon la ocaziile deosebite: la vizitele regelui Franz Iosef, la primirea iluștrilor oaspeți ai societății din acea vreme, buchetele și compozițiile sale de flori naturale ornaau mesele date în cinstea acestora la Palatul comitatului, ele au fost trimise la operă și coroanele sale de flori tăiate au fost cele mai căutate la începutul lunii noiembrie pentru Sărbătoarea Tuturor Sfinților în cimitire. La el se puteau comanda tot felul de flori ornamentale, bulbi olandeze, tufe, pomi fructiferi, vlăstare de zmeură, “cuiburi” de căpșuni, răsaduri pentru grădini, buchete de flori vii, însoțite de cărticele, mici ghiduri în arta grădinăritului²⁵. Comenzile puteau fi primite acasă apelând la serviciul de curieri.

Cu ocazia marii expoziții a produselor industrial-agrare organizată la Timișoara în 1891 el a fost cel mai admirat grădinar: majoritatea suprafetelor terenurilor destinate desfășurării evenimentelor el le-a îmbrăcat în pajiști, tufe și flori. Prim-ministrul Baroiss Gábor care a deschis expoziția a fost uimit “văzând loja regală” care se aseamăna cu un adevărat poem de flori, încânta ochii tuturor²⁶. Cu ocazia vizitei regale din septembrie același an, numele lui Mühle a fost pomenit din nou când ziariștii au trecut în revistă casele decorate și au admirat “cascadele de flori multicolore” de pe casa Mühle. Pentru activitatea depusă la organizarea expoziției Wilhelm Mühle a obținut ordinul de merit Crucea de aur cu coroană/ ofițer și titlul de furnizor al Curții imperiale și regale.

Probabil din această perioadă datează portretul său executat de o altă personalitate repede uitată a Timișorii, pictorul Ferenczy József. (Acesta s-a născut în 1866 la Târgu-Mureș, a studiat pictura

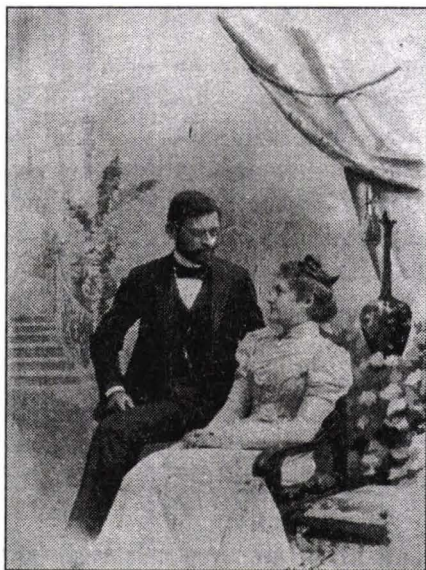
la Budapesta - clasa lui Székely Bertalan, apoi cu Benczur Gyula -, la Academia Julien din Paris, la München, unde a și locuit un timp, a călătorit prin Italia și s-a stabilit definitiv în capitala Banatului. Aici a creat operele sale mai importante: numeroase picturi în ulei /portrete, compoziții de inspirație biblică, de mari dimensiuni, scene de gen inspirate de focurile topitoriei de la Reșița, colorate piețe napolitane, demonstrații stradale/, multe desene și gravuri²⁷, precum și frescele pentru biserica piaristă din localitate. A lucrat în slujba orașului la cererea primăriei, a fost portretistul recunoscut al urbei, a onorat comenzi de pictură ale mai multor societăți culturale, a condus o școală de pictură, a scris articole de critică de artă, a publicat chiar și o carte. A decedat în 1925 la numai 58 de ani după o grea suferință, lăsând în urma sa o văduvă, doi copii și un atelier plin cu lucrări nevândute²⁸. În cimitirul din Cetate s-a adunat foarte multă lume în acel început de decembrie. Au fost prezenți conducători ai orașului, preoți și artiști cunoscuți: Kraisz Albert, Szuhanel Oscar, Rubleczky Géza, Gallas Ferdinánd, Járóssy Dezső și alții. Însă după cinci ani vizitând atelierul rămas fără maestru, ziaristul - probabil prietenul Pógany László - constata cu tristețe că timișorenii l-au uitat pe pictor²⁹.)

Portretul consilierului Wilhelm Mühle (Fig.9) aduce în fața noastră silueta elegantă, subțire a bărbatului în vârstă, calm, conștient de răspunderile sale, stând în fotoliul salonului sobru, îmbrăcat în hainele simple, dar bine croite ale burghezului de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Personalitatea acestui om se oglindește în portretul puritan redat în culori reținute: griuri închise proiectate pe verdele și brunul-roșcat al fundalului, pata neagră a costumului, puține luciri aurii ale ceasului, ochelarilor și ale verigheții. Ocrul feței evidențiază inteligența ochilor cenușii, barba îngrijită, căruntă trădează vârsta personajului.

Wilhelm Mühle a fost un neobosit lucrător și a avut preocupări multilaterale. A fost membru al consiliului orășenesc, membru fondator al Cercului Social din Elisabetin, membru al Casei de Economii din Elisabetin, membru în Comitetul pentru construirea bisericii catolice din Elisabetin. Pentru biserica din acest cartier el a cedat terenul pe care mai târziu (1914 - 1919) s-a ridicat lăcașul

Fig. 9

Fig. 10

de cult catolic. În anul 1887 a înființat la Pécs revista Kertészeti folyóirat (Revistă de grădinărit) pe care a tipărit-o și la Timișoara (între anii 1893 - 1896) împreună cu Rózsa Ujság (Ziarul Trandafirilor) cu varianta apărută și în limba germană, Rosen Zeitung, a publicat numeroase articole de specialitate³⁰. A organizat expoziții de flori și a popularizat noutățile în legătură cu semințele vândute pentru agricultori.

În timpul lucrului în grădinile sale îndrăgite a fost lovit de boală (apoplexie cardiacă), a rămas paralizat dar nu a părăsit zona preferată încă un an întreg, doar în ultimele zile ale vieții s-a lăsat mutat în casa din centrul orașului. S-a stins din viață la 14/15 septembrie 1908 numărând doar 63 de ani. A lăsat urmașilor săi o avere apreciabilă: avutul imobiliar în valoare de 54.600 de coroane reprezentând casa din Cetate, 6 iugăre de pământ în Timișoara cu o casă de lucru precum și averea mobilă în valoare de 8.000 de coroane (în marfă, obiecte din magazin, bani). Firma, moștenită în întregime de soție³², văduva o va vinde în anul 1914 comerciantului Dobrzánsky László³³. Numele Mühle însă va mai străluci mult în Timișoara și în Europa Centrală și sud-estică. Afacerile tatălui au fost continuate de fiul acestuia, Arpád Mühle,

Să privim amintita fotografie semnată de Kóssak: (Fig.10) serios, degajat, tandru, un tânăr de aproximativ 30 de ani, șaten, ochelarist (foarte asemănător cu personajul din portretul realizat de Férénchy), îmbrăcat elegant, se așează pe marginea fotoliului tinerei sale soții văzută din profil, într-o atitudine calmă. Este tânărul om de știință și de afaceri Arpád Mühle. S-a născut la Timișoara la 7 noiembrie 1870. Aici a urmat gimnaziul piarist ocupându-se de grădinărit de la vârsta de 14 ani. Călătoriile de studii le-a făcut în Germania, Olanda, Luxemburg, Țările Scandinave, America. În 1898 și-a înscris propria afacere - independentă de cea a tatălui său - în registrul de comerț al orașului sub denumirea de (firma) "Mühle Arpád", care a funcționat până la moartea sa, survenită la 22 iulie 1930, cu ștampila simplă: Arpád Mühle, Établissement d'Horticulture, Timișoara/Temesvár.

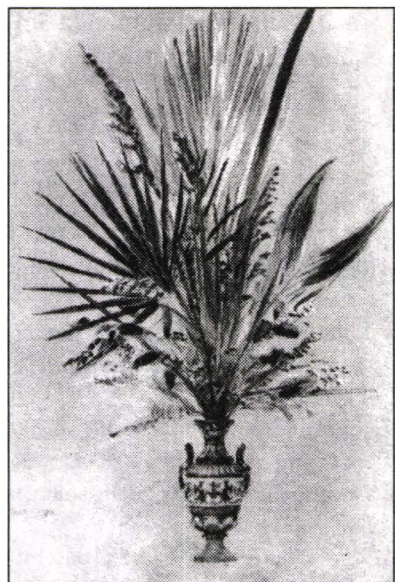
A călătorit în lumea largă dar cele mai puternice impresii de călătorie le-a dobândit în Spania. A cultivat în special trandafiri, apoi

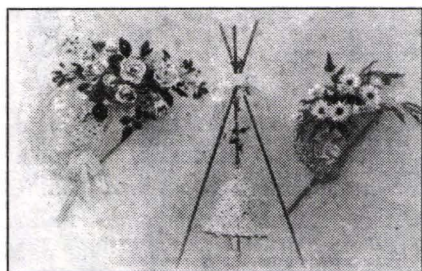
crizantemele aduse din Japonia de fratele său, Wilhelm junior³⁵. A studiat organizarea, arhitectura parcurilor și admira mult grădinile orientale. Coloniile Mühle aveau serele prevăzute cu încălzire centrală, în sezonul principal lucrau aici 40 - 50 de oameni numai la sectorul de expediții, de unde se trimiteau în toată Europa, cu ramburs, plantele exotice, semințele și inegalabilele aranjamente florale³⁶. Încerca să obțină efecte artistice deosebite prin aceste compoziții lucrate cu migală, ele au fost gândite, lucrate cu grijă, Pe mici fotografii (14,5 x 9,5 cm) în sepia, reprezentând vase sau coșuri din comerț, grădinarul - artist a intervenit cu guașă creând tot felul de buchete sau ornamente florale, unele influențate de elementele orientale foarte bine receptate de societatea începutului de secol. Plăcuțele din carton negru, lucios (dim. 25,5 x 21 cm) având lipite pe ele câte 2 fotografii completate cu picturi în culori de apă îi serveau și la prezentarea posibilităților magazinului său în cazul ofertelor făcute clienților (Fig. 11,12,13, 14)

În 1912 a fost ales consilier comercial cezaro-crăiesc, în 1916 a devenit președintele Asociației Prietenii Grădinilor din Timișoara, apoi consilier orășenesc, președinte de onoare al societății (francmasonice) "Schlaraffia" din Timișoara. Ca președinte s-a aflat în fruntea Federației Române a Amatorilor de Trandafiri, a deținut titlul de furnizor al caselor regale române și bulgare. Sub influența studiilor făcute de fratele său, decedat tânăr, a început construirea grădinilor de piatră de influență orientală. A fost consultant științific la organizarea Parcului Cișmigiu din București, al Parcului Public din Sinaia, al Parcului Sofia aranjat în stil japonez. A organizat un parc măreț la cerea sultanului în insula Pringipo; a obținut din partea statului român ordinul Coroana României /ofițer și din partea sultanului ordinul turc Medjidie clasa a IV-a, alături de alte medalii și distincții³⁷. În Timișoara, Parcul Rozelor - și alte câteva spații publice - s-au organizat conform planurilor sale³⁸.

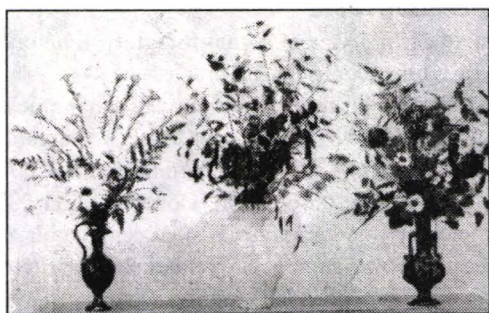
Cunoscut scriitor de specialitate, om de știință, grafolog amator în timpul liber, atras de varietatea lumii vegetale și-a găsit moartea în Munții Bucegi la Sinaia în vara anului 1930 în excursia făcută pentru descoperirea unei rare specii de plante. Cu el s-a stins ecoul

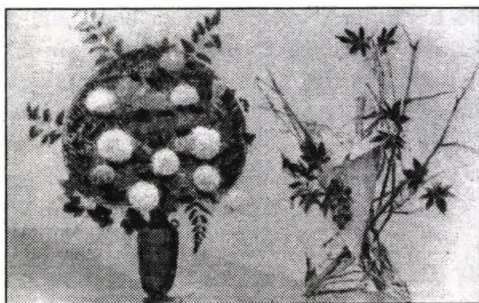
Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

numelui Mühle în orașul de pe Bega; nici fiul său și nici fata lui nu au continuat opera începută de cei din familia lor.

Orașul își trăiește viața zgomotoasă, rapidă și... uită. Noi uităm.

NOTE

1. Donație făcută la 20 oct.1995 de d-na Clara Liselotte Basica-Mühle, din Timișoara, stabilită azi în Germania.
2. Șeptilici, Raoul-M., *Câteva medalii și distincții ce au aparținut lui Wilhelm și Arpád Mühle donate secției de artă a Muzeului Banatului în: Analele Banatului*, III; Timișoara, 1998, p.-323-342.
3. Kóssak József, *Mühle Arpád și soția*, fotografie completată cu laviu, 59 x 46 cm, lipită pe carton, în dreapta jos cu tuș "Kóssak J./cs. és kir.udv.fényk/Temesvár" (Kossak J./fotogr, al curții imp și reg./Timișoara,) fără an, nr.inv.P.M.T.5957.
4. Ferenczy József, *Portretul lui Wilhelm Mühler*, ulei/pânză, 135,5x104 cm, semnat cu roșu dreapta jos "Ferenczy József", nedatat, nr.inv.P.M.T.5956.
5. Petri, Anton Peter, *Biographisches Lexikon des Banater Deutschtums*, Marquartstein, 1992, col.1001-1002.
6. Reclama de pe spatele cărții de vizită a unei fotografii îi anunța împreună. Numele lui Hess a fost bine cunoscut în oraș.
7. La 3 noiembrie 1885 cere înscrierea firmei sale sub numele de "Josef Kossak" și dorește să activeze ca fotograf în Cetate la numărul 33. Vezi: *Direcția Județeană Timișoara ale Arhivelor Naționale* (D.J.T.A.N.), *Fond Tribunalul Timiș-Torontal, Firme Individuale*, Dosar 705/fila 23, 21, 20. În viitor se va semna atât cu varianta germană cât și cu cea maghiară a numelui.
8. În ziarele din această vreme se repetau reclamele diferitelor firme de fotografii din centru și din "orașul" alăturat, Fabric, care își expun "fotografiile pigment", aquarelă sau sepia în propriile vitrine sau în cele ale librăriilor din oraș în fața unui public curios. Vezi firma Licht, apoi Kalmár J., care avea atelierul situat în cartierul Iozefin și care în 1913, la Berlin, câștigă pentru produsele sale artistice diploma Fabricii de Hârtie Fotografică Gevaert la o expoziție internațională de fotografii. În: *Temesvári Hirlap*, 13 febr. 1913, p.4.
9. Vechea cale ferată Baziș traversa orașul în zona dintre cartierele Elisabetin și Iozefin, paralel cu actualul Bulevard Mihai Viteazul (Până în deceniul 3 al secolului nostru).
10. *Délmagyarország Közlöny*, Temesvár, nr.153, 8 iulie 1891.

11. Idem, nr.163, 19 iulie 1891: "Kossák József kiállítás mellett Auerlich Vilmos (Nagy-Szeben) pompás fényképei tündökölnek. Papp Albert (Debrecen); Dalkovits J. (Versec), Lengyel Lipót (Arad), Fekete Sándor (Nagyvárad), Roschek J. (Temesvár), Rebenigg Alajos (Stájerlak), Letzter és Keglevits (Széged) szintén kitettek magukért".

12. Idem, nr.160, 16 iulie 1891, p.2.

13. Un exemplar al acestuia putea fi văzut în vitrinele expoziției "*Banatul în medalistica modernă*" (Timișoara, Muzeul Banatului, august - septembrie 1999, îi aparține colecționarului particular Thomas Mochnacs. Album copertat cu carton roșu, conține 12 fotografii dim 8,5 x 13,5 cm, text bilingv maghiară/germană, pe copertă cu litere aurite: "TEMESVARI KIALKITAS/1891/Kossák J, temesvári fényképész eredeti felvételei után" (Expoziția timișoreană/ după expunerile originale ale fotografului timișorean Kossák J.).

14. Cu ocazia preluării atelierului în 1922 din str. Românul, din Fabric fotograficul Kautsky Adolf se recomandă publicului ca "fiind cunoscut pentru excepționala specializare... dovedită prin activitatea sa desfășurată de-a lungul anilor petrecuți în atelierul Kossák. Tocmai din această cauză persoana lui oferă asigurare totală, că din atelierul aflat sub conducerea sa vor ieși numai lucrări de artă". *Temesvári Hírlap*, Timișoara (Temesvári), XX, nr.23, 29 ianuarie 1922, p.4-5.

15. Berkeszi, István, *Temesvár szabad királyi város kismonographiája* (Mica monografie a orașului liber regesc Timișoara); Temesvár, 1900, anexa - reclame, p.16/e. Reclamele de acest gen apăreau mai des în albumul sărbătorilor de Crăciun sau de Paște, când se recomandau fotografiile pe post de "cele mai practice cadouri". Vezi *Temesvári Hírlap*, nr.267, 6 noiembrie 1904, p.9.

16. Două picturi realizate în ulei/ pânză se află și în depozitele secției de artă a Muzeului Banatului. Un portret al lui Franz Josef (prezentând figură întreagă, rigidă, lângă o masă într-un interior), dim. 236x131 cm, semnat în dreapta cu roșu cu majuscule "*KOSSÁK JOZSEF/MÜTERMÉBÖL/TEMESVÁR 1910*" (Din atelierul lui/ Kossák József/Timișoara 1910). nr.inv, P.M.T. 688, depus la muzeu de oraș, din sălile primăriei, în anul 1920. Al doilea portret este cel al lui Nicolae Jancovici, președintele Societății de Tir din Timișoara (imaginea bust a unui bărbat brunet-roșcat, bărbos, privind în dreapta), dim 74x60 cm, semnat cu brun în stânga jos "*Atelier Kossák/Temesvár*"; nedatat, nr.inv.P.M.T.566.

17. Ziaristul "R" care face scurta biografie la moartea fotografului știe că din cauza grijilor bănești a trebuit să renunțe la căminul lui din Elisabetin și că a fost constrâns să-și viziteze fastuoasa grădină doar ca musafir" -

Josef Kossák. *Eingedenkblatt* în: *Temesvárer Zeitung*, 4 Janner, 1922. Dar în lăsamântul lui Kossák acesta apare încă în 1923 printre bunurile aduse la masa succesorală, în *D.J.T.A.N., Fond Tribunal Timiș-Torontal, Firme Individuale, Dosar 705*, fila 12.

18. *Das Leidenbeganngnis weil Jozsef Kossáks* în: *Temesvárer Zeitung*, 71 Jahrgang, 6 Janner 1922, p.2 și *Kossák József halála* în: *Temesvári Hirlap*, xx; 1922 január 5, p.2.

19. *D.J.T.A.N., Fond cit., Dosar 705*, fila 12. Extras din dezbaterea succesiunii, la 27 ian, 1923. Activul succesiunii arată: 1. mobile în valoare de 230.295 lei; 2. atelier de fotografie din Buziaș 2.500 lei; 3. imobilul cuprins în cartea funduară nr.25 a comunei Timișoara Cetate nr.top 39. Nr. casei 32 cu curtea 1/2 parte... 60.000 lei; 4. imobilul cuprins în cartea funduară nr.185 a comunei Timișoara Elisabetin nr.top 200 no.casei 403 curtea și grădina și nr.top 201/6,201/a/2 loc de casă gol 1/2 parte... 20.000 lei.

20. Nick Oskar (?), *Portretul fotografului Kossák*, ulei/pânză, 66x55 cm, cu roșu în colțul stâng jos "*Oskar Nick.1912*", nr.inv.P.M.T. 1792. Cele două portrete-pendant și-au păstrat ramele lor originale late, aurii. Au fost donate muzeului nostru în 1965.

21. Petri, Anton Peter, *op.cit.*, col1301 indică anul de naștere 1845 (21 sept), dar în cererea de brevet pentru comerț din anul 1876 Wilhelm Mühle personal declara anul nașterii sale 1844. *D.J.T.A.N., Fond Tribunal Timiș-Torontal, Firme Individuale, Dosar 170*, fila 32.

22. Fiul său, Árpád a povestiti mai târziu că tatăl său a ajuns ca soldat în Timișoara și a îngrijit deosebit de bine grădinile generalului Scudier. *Temesvári Hirlap*, 26 iulie 1930, p.5.

23. Borovszky, Samu, *Magyarország vármegyéi és városai, Temesvár*, Budapest, f.a., p.174.

24. *D.J.T.A.N., Fond cit., Dosar 170*, fila 32, 38.

25. A se vedea reclama legată împreună cu broșura lui Rosenfeld, Mór, *Emléklap Temesvár szabad királyi város centennariumi ünnepélyéhez* (Foaie comemorativă pentru sărbătorile centenare ale orașului liber regesc Timișoara); Timișoara, 1882, pagina XVIII în limba germană, unde specifică faptul că firma are și o filială la Széged în Schulgasse; *Temesvári Hirlap*, 19 octombrie 1904, p.6 - aici oferă "și lista de toamnă" gratis.

26. *Délmagyarországi Közlöny*, nr.164, 20 iulie 1891, p.3.

27. Muzeul Banatului este proprietarul a 37 de lucrări, majoritatea ulei/pânză, semnate de Ferenczy József.

28. Pogány, László, *Ferenczy József* în: *Temesvári Hirlap*, nr.274, 2 decembrie 1925.

29. N.n., *Temesvár már nem akar emlékezni Ferenczy Józsefre, az öt év előtt elhalt nagy festőművészre* (Timișoara nu mai vrea să-și aducă aminte de Ferenczy József marele pictor decedat acum cinci ani) în: *Temesvári Hirlap*, 6 iulie 1930, p.11.
30. Berkeszi, István, *A temesvári könyvnyomdászat és hirlapirodalom története* în: *Történelmi és régészeti Ertesítő*, Temesvár, 1899, I-II, p.142-143.
31. Au fost renumite expozițiile de crizanteme organizate de Wilhelm Mühle în Timișoara.
32. Fiul său, Árpád are deja afacerea proprie, cedează această firmă mamei sale.
33. *D.J.T.A.N., Fond., cit., Dosar 169*, fila 26, 29, 30, 3, 20.
34. *Idem, Dosar 1270*, fila 4 și 1.
35. Wilhelm Mühle junior (30 martie 1872 - 24 august 1901), grădinar, arhitect de parcuri, propus să preia împreună cu fratele său afacerile părintești a murit la întoarcerea sa din Japonia în urma unei boli probabil contactate acolo.
36. Kastriener, Sámuel, *A virágok barátja/Emlékezés Mühle Árpádra* (Prietenul florilor/ Amintirea lui Mühle Árpád) în: *Temesvári Hirlap*, 26 iulie 1930, p.5.
37. *Anunțul Asociației Grădinarilor din România, la moartea lui Mühle Árpád* în: *Temesvári Hirlap*, 26 iulie 1930, p.6; vezi și Șeptilici Raoul-M., op.cit.
38. Opreș, Mihai, *Timișoara. Mică monografie urbanistică*, București, 1987, p.229 amintește "Parcul Trandafirilor - Rozarium, azi Parcul de Cultură, arh.Mihail Demetrovici, 1929, 1932 - 34" omițând numele grădinarului: arhitect Árpád Mühle.
39. Mulțumesc și pe această cale domnului fotograf Milan Șepețan pentru realizarea fotografiilor care ilustrează prezenta lucrare.

LISTA FOTOGRAFIILOR

1. Reclamă localizând atelierul "Hess și Asociații său" (1879).
2. Reclama lui Kossák, după 1887; s-a trecut anul și numărul plăcii fotografice.
3. Reclama produselor oferite de fotograf în anul 1900.
4. Oskar Nick, Portretul soției lui Kossák.

5. Oskar Nick, Portretul fotografului Kossák.
- 6 - 7. Intrarea fostului atelier fotografic din Piața Sf. Gheorghe din Timișoara.
8. Holul fostului “Atelier Kossák” din Piața Sf. Gheorghe.
9. Ferenczy József, Portretul Consilierului orașensc Wilhelm Mühle.
10. Kossák József, Árpád Mühle împreună cu soția sa.
- 11 - 14. Studii pregătitoare pentru compoziții de flori pictate de Árpád Mühle.